

"וזכרת את אמתך"

לע"נ אמי שולמית פרידה ע"ה,
נלב"ע ו' תמוז תשס"ח

תמיהה על דברי אביגיל
מהלך ראשון: ריחוק אביגיל מבעלה
מהלך שני: נבל נחשב כגברא קטילא
הלקח של המשל "שפיל ואזיל בר אוזא" וכו'
סיכום

ותרא אביגיל את דוד... ותפל על רגליו ותאמר בי אני אדני העון, ותדבר נא
אמתך באזניך ושמע את דברי אמתך. אל נא ישים אדני את לבו אל איש
הבליעל הזה על נבל, כי כשמו כן הוא נבל שמו ונבלה עמו... שא נא לפשע
אמתך, כי עשה יעשה ה' לאדני בית נאמן, כי מלחמות ה' אדני נלחם... והיה
כי יעשה ה' לאדני ככל אשר דבר את הטובה עליך, וצוד לנגיד על ישראל, ולא
תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול לב לאדני ולשפך דם חנם ולהושיע אדני לו,
והיטב ה' לאדני וזכרת את אמתך. ויאמר דוד לאביגיל ברוד ה' אלוהי ישראל
אשר שלחך היום הזה לקראתי... שמ"א כה כג-לב

תמיהה על דברי אביגיל

כשאביגיל שמעה שבעלה נבל גירש את נערי דוד היא מיהרה לצאת ולפגוש אותו
כדי לבקש ממנו שלא יהרוג את בעלה, ובסוף דבריה אמרה לו: "והיטיב ה' לאדוני,
וזכרת את אמתך", והיינו שרמזה לדוד שלאחר מיתת בעלה יישאנה. חז"ל (מגילה
יד, ב, וב"ק צב, ב) תיארו את מעשיה בשני משלים: האחד "איתתא בהדי שותא -
פילכא", והשני "שפיל ואזיל בר אוזא ועינייהו מטייפיה" - אשה בעודה מדברת היא
טוה, וברוזה מתהלך בנמיכות אך עיניו מביטות למרחוק, שני משלים שפירושים
שבעוד שהיא עסוקה לבקש על נפש בעלה נבל הזכירה לדוד דרך אגב את עצמה,
שיזכרנה בעתיד.

אם נניח שדברי אביגיל הם דברי בקשה¹, התמיהה ברורה: איך ייתכן דיבור כזה

1 אך יתכן כהבנת הרלב"ג שהם דברי נבואה, שאמרה לדוד שסופם להינשא. וכ"כ גם

בעודה אשת איש? וכלשונו של הר"י רוזאניס בעל 'משנה למלך' (פרשת דרכים' דרוש יב): "והדבר קשה מאוד מאביגיל, שהיתה אשת חיל ונביאה², איך הוציאה דברים כאלו מפיה כדבר אחת הנבלות, שבעוד שהייתה מתחננת לדוד שלא יהרוג את בעלה - שתאמר שאם ימות נבל שיישאנה דוד! והתימה מאדוננו דוד - איך לא דחפה באמת הבנין בשומעו דבריה הללו?"

אכן בירושלמי (סנהדרין פ"ב סוף ה"ג) מובאת ביקורת על הדיבור הנ"ל: "וזכרת את אמתך, מלמד שפקרה עצמה, וכיון שפקרה עצמה פגמה הכתוב, בכל קרייא את קרי אביגיל בר מהדין פסוקא [שם פס' לב] ויאמר דוד לאביגל³ וגו'. וכן כתב במדרש שמואל (מהדורת ר"ש בובר פרשה כג סי' יב): "לפי שנתנה עיניה בו כשהיא אשת איש, לפיכך פגמה הכתוב, אביגיל תניינא אביגל כתיב".

ונראה שגם לדברי הירושלמי והמדרש מדובר על דקדוק כחוט השערה כפי שהקב"ה מדקדק עם צדיקים⁴, ולכן גם העונש היה קל וסמלי - שבעניין זה הכתיב 'אביגל' חסר וזה סימן לפחיתות מסוימת, אבל לא מדובר על עונש ממש. אלא שלפי מידת ואמת הצדיק תפשוה רבותינו⁵, וכעין דברי חז"ל הידועים ש"כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה"⁶ - שאמנם תבעו את דוד על חטא זה והוא גם נענש, אבל מצד הדין אינו חטא גמור⁷. ולכן גם לשיטת הירושלמי והמדרש שהיה פגם במעשיה פתוח לנו השער לבאר בדרכים שונות מדוע אין חטא ממש בדבריה של אביגיל בעניין זה⁸; וברור שכך יש לומר לפי התלמוד הבבלי (ב"ק שם), ששמע שסובר שאין במילים אלו שום פגם, שהרי המימרא הנ"ל "שפיל ואזיל בר אוזא" וכו' מובאת בתוך סוגיה ארוכה שמביאה מקורות מפסוקים לאימרות ומשלים שונים "דאמרי אינשי", ולא מסתבר שיביאו בגמ' ראייה להנהגה רעה או אימרה שלילית, אלא

בילקוט מעם לועז בשם עין אליהו, ובשיעורים באגדות חז"ל (על מגילה שם) בשם גאון יעקב.

2 מגילה יד, א: "שבע נביאות מאן נינהו? שרה, מרים, דבורה, חנה, אביגיל, חולדה ואסתר". בב"מ קטו, א וסנהדרין כא, א מובאת אביגיל כדוגמא לצדיקות: "לא ירבה לו נשים - אפילו כאביגיל".

3 ראה ב"מנחת שי" על פסוק זה.

4 ב"ק נ, א.

5 לשון הרמב"ן (בראשית ל, א וכן שם לב, ד) על דקדוק דין עם אבותינו.

6 שבת נו, א.

7 "ורואים בזה כמה יש דקדוק ודקות בחשבון, שאע"פ שכל המעשה שלה היה נפלא ביותר להציל את בעלה ואת כל משפחתה, וגם את דוד עצמו מלעשות דין לעצמו, מ"מ אין ויתור על כמה מילים שהיו לפי דרגתה שלא לצורך ושלא במקומם" (ספר "משבצות זהב" לרב שבתי וייס, ירושלים תשס"א, על שמואל שם).

8 ודאי שיש ענין "ללמד זכות" על מעשים של אנשים גדולים וצדיקים, ואפילו כשהדבר נוטה יותר לחובה [ראה שערי תשובה לרבינו יונה שער ג סי' ריח]. וע"ע מאמרי הראי"ה עמ' 509.

אדרבה, כנראה שניתן ללמוד גם מדברי אביגיל דרך ארץ ומידה טובה⁹. יש אם כן לבאר מדוע באמת אביגיל לא חטאה בדיבורה הנ"ל¹⁰.

מהלך ראשון: ריחוק אביגיל מבעלה

בתחילת פרק כה שם מובא התיאור על הזוג נבל ואביגיל: "ושם האיש נבל¹¹ ושם אשתו אביגיל, והאשה טובת שכל ויפת תואר, והאיש קשה ורע מעללים, והוא כלבי¹². וכל קורא ישתומם על נישואין אלו, הן במישור האנושי איך מתקיים קשר כזה, והן במישור הרוחני - איך משמים שדכו בין בני אדם שכה רחוקים זה מזה. לגבי המישור האנושי לא פירשו לנו הפסוקים או חז"ל במדרשיהם דבר, ואולי הקידושין היו בעל כורחה, כגון שהייתה קטנה כשהשיאה אביה לנבל, או שתחילה היה נבל צדיק ואח"כ הרע מעשיו, או שנבל רימה אותה במעשיו ודימתה תחילה שצדיק הוא. ואין לדעת בבירור במקום שלא פורש.

אולם לגבי המישור הרוחני - בסוטה ב, א אומרת הגמרא שכל נישואין הם דווקא "לפי מעשיו" של האדם, שנאמר "כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים", וביאר רש"י: "צנועה לצדיק ופרוצה לרשע". אמנם המהרש"א בחידושי אגדות שם העיר שלעיתים המציאות שונה: "אל תתמה באם תראה לפי דעתך שאיש טוב וישר נושא אשה שאינה הגונה, ועל כן אמר לטובים ולישרים בליבותם, כי האדם רואה לעיניו וה' יראה ללבב, ובודאי זה הנושא שאינה הגונה לו גם אם הוא טוב לפנים - בליבו ודאי אינו טוב וישר". אך לעומתו במנורת המאור (נר שלישי, כלל ו סוף ח"ב) כתב: "ואם יש צדיק שנכשל באשה מורדת [וכן להיפך כמובן] זהו מהיסורין הבאים לצדיקים בעוה"ז כדי שינוחו בעוה"ב, וברוך היודע".

עכ"פ הנישואין בין אביגיל לנבל היו בחוסר התאמה מוחלט, ופשוט שאביגיל רצתה מאד להתגרש מבעלה, אלא שנבל ברשעתו לא הסכים¹³. וא"כ כשהיא מצידה

9 במנחת שי שם בסוף דבריו נראה שמשווה דעת הבבלי לירושלמי, ונראה שאין כוונתו לשאלת החיוב או השלילה של המעשה, אלא רק להבנה שיש לפנינו בקשה ולא דברי נבואה וכיו"ב.

10 וע"ע בספר ראש דוד לגרחיד"א, תחילת פרשת וישלח. [בשו"ת רדב"ז ח"ז סי' כט כתב דבר חידוש: "מה שאני מאמין הוא כי אביגיל פילגש היתה לנבל, וקיי"ל פילגש בלא קידושין וכתובה. ואף על גב דהכתוב קורא אותה אשתו, דכתיב ולאביגיל אשת נבל וכו', משום חשיבותה קורא אותה אשה, ותו שכך היה המנהג באותו זמן לפילגש קורין אשה דרך כבוד". לפי דבריו מסתבר שאין עליה איסור לרצות לעבור מנבל לדוד].

11 "וכתב אדני אבי ז"ל כי נבל זה לא היה שמו שקראו לו אבותיו, אלא מרוב גריעות היו קוראין אותו בני אדם נבל" (רד"ק).

12 "ויש לפרש כלבי מלשון גריעות, מעשיו יחסו לכלב" (שם).

13 ואע"פ שאין זה מפורש בפסוקים, נראה שהיא הנחה פשוטה ולא רק השערה סבירה, שהרי אין שום צד בעולם שאשה צדיקה ונביאה תרצה לחיות עם בעל קשה ורע מעללים.

רוצה לעזוב את בעלה מחמת רשעותו אין עליה איסור לחפוץ בבעל אחר שלו תינשא אחר שימות בעלה, והרי לפני חדר"ג היה יכול דוד לישא גם אותה על נשיו¹⁴.

מהלך שני: נבל נחשב כגברא קטילא

במסכת מגילה שם מביאה הגמ' את השיחה שהייתה בין דוד לאביגיל, שדוד אומר על נבל שחייב מיתה מדין "מורד במלכות", ואביגיל עונה לו "עדיין שאול קיים ולא יצאה טבעד בעולם". ולא מבואר מה טענתה בזה.

שלוש שיטות נמצאות במפרשים על דברי אביגיל:

א. טענה שאין לדוד באותה שעה דין מלך כלל [פרשת דרכים, דרוש יא ודרוש יב].
ב. טענה שאמנם יש כבר לדוד דין מלך, אבל אין לנבל דין מורד במלכות, בגלל שעדיין לא יצא טבעו של דוד¹⁵.

ג. טענה שאמנם יש לדוד דין מלך, ונבל אכן נחשב מורד במלכות, אבל למעשה ראוי לדוד שלא יהרגו מחמת תמיהת הבריות. כ"כ הגאון בעל השאגת אריה בספרו גבורות ארי (יומא כב, ב), וזה לשונו: "ואפשר שממשיחת דוד ואילך לא היה לשאול דין מלך, כדאמרינן בפרק ג' דמגילה דאמר דוד על נבל מורד במלכות הוא ולא צריך למידייניה. ואפילו אביגיל שהשיבה לדוד עדיין שאול קיים ולא יצא טבעד בעולם, לאו למימרא דלא היה לדוד דין מלך בעוד שאול קיים, אלא מילתא בעלמא קאמרה ליה, דכיון דלא יצא טבעד בעולם עדיין אין הכל יודעין שאתה נמשח כבר למלך (שהרי משחו בהסתר, כדכתיב ויאמר ה' עגלת בקר תקח בידך לאמר לזבוח לה' באתי, שלא למשוח מלך מפני אימת שאול), ואם תהרוג את נבל יאמרו עליך שאתה רוצח".

ולפי הסבר זה יוצא שבאמת נבל חייב מיתה מצד הדין, ואם כן הוא כגברא קטילא¹⁶, אלא שמפני חשש השומעים דוד לא הרגו. ואף שהיה מקום לדון בסברא ולומר ש"מורד במלכות" אינו בגדר של "גברא קטילא" כאחד שחייב מיתה בי"ד, אבל במדרש בראשית רבה פרשת נח פרשה לב סי' א'¹⁷, וכן בתשובות האחרונים¹⁸,

14 אמנם אין לנו ראיה או סברא ודאית לומר שבאופן כזה אין בעיה בדיבור כנ"ל עם איש אחר, אלא רק דעת נוטה.

15 ניתן לבאר זאת במספר אופנים, כגון מה שכתב בשו"ת שואל ומשיב (רביעאה ח"א סי' מב) מצד שאין תיקון העולם בשמיעה למלך זה, עיי"ש, או מה שכתב בשו"ת אבני נזר (יו"ד סי' שיב אות כז) מפני שאין מלכותו של דוד גלויה ואולי לא שמעה המורד, עיי"ש.

16 ואף שלמעשה דוד כעת לא הרגו מטעמים שונים, מ"מ ודאי שאינו בגדר "מחילה", ויכול ורשאי עדיין להורגו בכל שעה שירצה.

17 בדברי דואג לשאול, שדוד מורד במלכות וכמת הוא ולכן אשתו מותרת לאחרים, עיי"ש. [אך ניתן לומר שדואג טעה בדבר זה].

18 ראה בשו"ת יביע אומר ח"ו יו"ד סי' לו סע' ג מה שציין בזה. וע"ע מנחת חינוך מצוה רצו סוף אות כח, וכן במה שציינו בספר המפתח פרנקל על הרמב"ם הל' מלכים פ"ג ה"ח כשבא אחר והרג את המורד במלכות האם חייב מיתה.

נמצא שגם על "מורד במלכות" קיים גדר זה. והוא תלוי גם בשאלה שנידונה בראשונים ואחרונים האם יש דין וגמר דין ב"מורד במלכות"¹⁹, שהרי מחוייב מיתה אינו נחשב ל"גברא קטילא" אלא רק אחר גמר דין²⁰. ואם נבל נחשב כ"גברא קטילא" מובן מדוע אשתו אביגיל התירה לעצמה לרצות את דוד ולדבר עמו ברמז על שידוכיה עמו כשימות בעלה²¹.

הלקח של המשל "שפיל ואזיל בר אוזא" וכו'

חז"ל משלו את דברי אביגיל ל"בר אוזא", כמובא לעיל. לפי רש"י שם הלקח מהמשל הוא: "מחמת ענוותנותו של אדם לא יהא בוש מלשאלו דבר הצריך לו, בין לתורה בין לפרנסתו ולתבוע חובו", והיינו שמידת הענווה אין לה לסתור השתדלות ועשייה²². והוסיף הרמ"ד וואלי (בכתביו, שמואל שם) שאף היה בדבריה בקשת גדולה, להיות מנשות המלך.

אך בספר "דברי שאול" לרבי יוסף שאול נתנזון על אגדות הש"ס שם ביאר באופן שונה את המשל והנמשל: "הבר אוזא הוא הולך ופניו למטה, ומ"מ עיניו צופות למעלה. וזה היה באביגיל, שאע"פ שבעת ההיא עמדה לבקש על נפשה, הייתה מבקשת שישאנה". והיינו, שאנשים גדולים גם כשהם בצרה אינם מסתפקים במועט, אך רק טיפול בהצלה העומדת כעת על הפרק, אלא מנסים לראות כיצד גם להשיג מטרות ולהתקדם מתוך אותה צרה.

סיכום

על אף שדברי אביגיל לדוד "וזכרת את אמתך" כפי פשטם וכפי דברי הירושלמי נראים מעט תמוהים, הראנו שניתן לפרשם בשני אופנים גם באופן המותר, ובהתאם להבנת הבבלי שלא מסתייג מדבריה כלל.

19 ראה תוס' סנהדרין לו, א ד"ה רבה, ולעומתו בטורי אבן מגילה יד, ב ד"ה מורד במלכות.
20 כמבואר בסנהדרין עא, ב וברמב"ם הל' ממרים פ"ז ה"ט. וע"ע מש"כ באריכות בחידושי מרן רי"ז הלוי על הרמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פ"א הי"ג) לדון בראיות וסברות האם שייך שיחשב "גברא קטילא" כשאינו גמר דין, כגון ברודף שמוותר לכל אדם להורגו וכן ברוצח שיצא חוץ לעיר מקלט שמוותר לכל אדם להורגו. אם להריגת המורד יש צורך בגמר דין מסתבר שאינו "גברא קטילא" עד שלב זה, ואם א"צ להריגת המורד גמר דין יתכן שלעולם אינו בגדר "גברא קטילא"; מאידך יתכן שהוא נחשב תמיד "גברא קטילא", כבר מזמן מרידתו.

21 והיינו שגם אם אינו "גברא קטילא" ממש כדי להתירה בנישואין לאחר, מ"מ במצב כזה אין בעיה מוסרית לרמוז על רצון לנישואין עם איש אחר.

22 דרך אגב, רש"י שם מדבר על כפיפת הראש של הבר אוזא כסימן לענווה, ונראה מכאן מקור לדברי הרמב"ן באיגרתו הידועה: "אפרש לך איך תתנהג במידת הענווה ללכת בה תמיד. כל דבריד יהיו בנחת, וראשך כפוף ועיניך יביטו למטה לארץ" וכו'.